

<http://www.fritext.se/boms/klass1.html>

Musikhistoria

Klassisk musik del 1

Musikinstrumenten 1

De instrument vi känner i dag har också en utvecklingshistoria. Många instrumenttyper kan spåras till orienten, men det förekommer också att instrument uppfinns separat på olika håll. Redan på 1300-talet fanns föregångarna till våra blås- och stråkinstrument. På 1400-talet skedde en stark utveckling av ackompanjerande instrument.

Nu fick orgeln klaviatur och allt flera pipor, både med olika tonhöjd och olika klang. Ett annat klaviaturinstrument var cembalon med strängar. Lutan, en föregångare till gitarren, blev också populär.

Flera kompositörer, till exempel tysken Michael Praetorius (1571-1621), började komponera ren instrumentalmusik eller vokalmusik där instrumenten hade en allt friare roll. En annan var engelsmannen William Byrd (1542-1623) som bland annat skrev musik för luta och klaviaturinstrument.

Opera

Vi talade tidigare om renässansens nytänkande och behov av individualism. Vi talade om hur den världsliga makten blev starkare än den kyrkliga. En musikform som svarar mot denna förändring var operan.

Kyrkomusiken hade utvecklats efter Gregorius, men det gick långsamt. Fast på 1500-talet hade instrumentalmusiken kommit in i kyrkan och det förekom sångspel, så kallade passioner, som även innehöll solosång. Det skulle varit otänkbart på Gregorius tid. Just i detta låg operans ingredienser färdiga. Det var bara en publik som fattades.

Publiken kom att bestå av den växande adelsklassen och andra bildade och någorlunda rika människor. En opera är som en teaterpjäs där rollfigurerna sjunger sina repliker. I de tidiga operorna förekom det dansavsnitt och inlagda orkesterstycken. Ämnena var ofta hämtade från antiken.

Några operakompositörer

Den första stora operakompositören var italienaren Claudio Monteverdi (1567-1643). Han lämnade de gamla musikaliska reglerna så mycket att han på sin tid kallades dissonansens fader. En annan italiensk kompositör var Alessandro Scarlatti (1660-1725) som bland mycket annat skrev 115 operor.

Operan växte fram i Italien, men spred sig snart över Europa. Jean Baptiste Lully (1632-1687) var född i Italien, men tillbringade sitt yrkesverksamma liv i Paris. I England verkade Henry Purcell (1658-1695) och i Tyskland påbörjades en utveckling som ledde fram till Gluck och Mozart.

Även inom instrumentalmusiken skedde det en stark utveckling kring sekelskiftet mellan 1600- och 1700-talen. Kompositörer som är **värda att lyssna** på är till exempel tysken Georg Philipp Telemann (1681-1767), fransmannen François Couperin (1668-1733) och italienaren Antonio Vivaldi (1678-1741).

Musikinstrumenten 2

Vi sade tidigare att gammal musik inte bygger på våra ackordsföljder, utan på vissa skalor. Från 1200-talet och framåt skedde **en långsam förändring** mot det harmonitänkande som vi har i dag. Detta skapade problem med musikinstrumenten. Om man stämmer en cembalo så att den klingar exakt rent i D-dur, kommer den att låta falskt i Fiss-dur.

Detta var naturligtvis begränsande för kompositörerna. **Men i slutet av 1600-talet löste man problemet genom att dela in oktaven i 12 lika stora delar.** På så sätt blev alla ackord en liten aning orena, men man accepterade det eftersom nu **alla tonarter** blev spelbara.

Stråkinstrumenten genomgick en kraftig utveckling. En viktig plats i det sammanhanget är den lilla italienska staden Cremona. Där bodde i flera generationer under 1500-, 1600- och 1700-talen instrumentmakare av släkterna Amati, Guarneri och Stradivarius. De cremonesiska stråkinstrument som bevarats till våra dagar anses fortfarande oöverträffade.

Johann Sebastian Bach

Johann Sebastian Bach (1685-1750) föddes i en släkt som varit musiker i generationer. Hans föräldrar dog när han ännu var ung. Då flyttade han till en släkting som naturligtvis också var musiker. Han lärde sig tidigt att spela fiol, men hans huvudinstrument var orgeln.

I början av sitt yrkesverksamma liv arbetade Bach vid furstehoven i Weimar och Köthen. Under den tiden tillkom de sex Brandenburgkonserterna och mycket instrumentalmusik. Bach uppskattade den tempererade stämningen och skrev *Das wohltemperierte klavier* **som består av** ett preludium och en fuga i samtliga dur- och molltonarter, tillsammans 24 stycken.

År 1723 fick han posten som kantor i Thomaskyrkan i Leipzig, ett mycket ansett arbete. Där stannade han till sin död 1750 och skapade sina största orgelverk och mycket kyrklig körmusik, bland annat Juloratoriet och Matteuspassionen. Bach var inte särskilt känd i sin samtid. Det dröjde nästan hundra år innan han återupptäcktes. Nu anses han vara **en av de största.**

Klassisk musik del 2

1700-talet efter Bach

Flera av Bachs söner fortsatte i familjens spår. Mest känd är Carl Philipp Emanuel Bach (1714-1788) som betydde mycket för Haydns och Mozarts utveckling. Den störste av Johann Sebastians samtida var dock tysken Georg Friedrich Händel (1685-1759). Han var under lång tid verksam i England och skrev både kyrklig och världslig musik. Mest känd är kanske oratoriet Messias med den berömda Halleluja-kören.

Operan fortsatte att utvecklas under 1700-talet, bland annat av fransmannen Jean Philippe Rameau (1683-1764) och framför allt av den tyske kompositören Christoph Willibald Gluck (1714-1787), som i sin operareform rensade ut dansnummer och orkesterpartier och allt annat som inte bidrog till den dramatiska helheten.

Upplysningstiden

Glucks operareform var en typisk produkt av upplysningen. Systematisering låg i tiden. Symfoniorkestern fick ungefär den besättning vi har i dag. Man började prata om kammarmusik för mindre ensembler som trior, kvartetter, kvintetter och dylikt, och orkestermusik som den flersatsiga symfonin och konserten för soloinstrument och orkester.

Haydn och Mozart

Joseph Haydn (1732-1809) fick efter studierna anställning hos en av Österrikes rikaste adelsfamiljer, som bland annat hade en egen orkester. Han komponerade därför mycket instrumentalmusik, 104 symfonier, över 50 konserter och 77 stråkkvartetter. Men han skrev även, särskilt senare i livet, vokalmusik och en del kyrklig musik.

Wolfgang Amadeus Mozart (1756-1791) började redan som sexåring att turnera som musikaliskt underbarn. När han var nio år skrev han sina första symfonier. Han var aldrig fast anställd under någon längre tid, och komponerade därför i många olika genrer. Den fria konstnären blev vanligare på 1800-talet, men för Mozart var det svårt ekonomiskt.

Mozart skrev 41 symfonier. Man kan nämna de två sista, g moll- och Jupitersymfonin. Bland de 26 pianokonserterna står de i c moll och a dur i särklass. De sex stråkkvartetterna tillägnade Haydn kan nämnas, liksom operorna Don Juan och Trollflöjten. Men egentligen är det meningslöst att lyfta fram några särskilda verk. Mozart var jämte Bach en av musikhistoriens allra största. Ändå dog han i fattigdom och begravdes i en anonym massgrav.

Beethoven

Ludwig van Beethoven (1770-1827) föddes i Bonn i Tyskland, men levde större delen av sitt liv i Wien. Han var som Mozart en fri kompositör, men kunde försörja sig ganska bra. Utvecklingen

gick mot en ny konstnärstyp och Beethoven kunde skriva till en furste: "Det har funnits tusentals furstar, men bara en Beethoven".

Han skrev nio symfonier, trettiotvå pianosonater, stråkkvartetter, pianokonsalter och mycket annat. En del av Beethovens musik är känd av många människor, som till exempel det lilla pianostycket Für Elise och Månskenssonaten. Den nionde symfonins slutkör "An die Freude" har nästan blivit en europeisk nationalsång.

Romantiken

Musikhistorien har namn på olika epoker. Vi har talat om renässansen och ska här ta upp romantiken. Både de epokerna förekommer inom konsten och litteraturen. Det finns även andra epoker. Bachs tid kallas barocken och Mozarts för wienklassicismen. Men det är viktigt att förstå att alla sådana gränser är flytande. Beethoven räknas till wienklassicismen, men har i vissa avseenden mer gemensamt med den tidiga romantikern Schubert.

Den växande borgarklassen skapade en ökad publiktillströmning och en idoldyrkan som inte funnits tidigare. Genialitet och känslomässighet var goda försäljningsargument. Den italienske violinisten Niccolò Paganini (1782-1840) hade svart slängkappa, mörka ögon och långt svart hår. Man sade att han sålt sin själ till djävulen, och det minskade ju inte gagerna direkt.

Musikinstrumenten 3

Under det tidiga 1800-talet skedde en stark utveckling av blåsinstrumenten.

Mässingsinstrumenten, som trumpeterna och valthornet försågs med ventiler som med knappar kunde öppnas och stängas. På så sätt kunde instrumenten lätt ta alla toner i den tempererade skalan.

Den tyske instrumentmakaren Böhm konstruerade det system av klaffar som än i dag används på träblåsinstrument som klarinett, oboe, fagott och flöjt. I slutet av 1800-talet konstruerade belgaren Adolphe Sax saxofonen som inte använts så mycket i klassisk musik, men desto mer i jazzmusiken.

Schubert

Franz Schubert (1797-1828) var påverkad av Beethoven. Det gäller särskilt de tidiga symfonierna. Men han var även den första stora romantikern. Det märks tydligt i hans senare musik och i pianomusiken och stråkkvartetterna. Hans främsta verk är kanske de bortåt 600 sångerna med text av författare som Goethe, Schiller och Heine.

Vi ska här också nämna två tidiga romantiker som mest komponerade opera. Tysken Carl Maria von Weber (1786-1826) är mest känd för sin Friskytten. Italienaren Gioacchino Rossini (1792-

1868) skrev i den lite lättare italienska stilen. Många av hans operor spelas än, till exempel Barberaren i Sevilla, Wilhelm Tell och Den tjuvaktiga skatan.

Mendelssohn, Schumann och Chopin

Den tyske kompositören Felix Mendelssohn (1809-1847) kallades lite orättvist för salongsromantiker av de yngre 1800-talskompositörerna. Han tonspråk var svalare och mer naturlyriskt än deras. Typiska verkstitlar är den italienska och den skotska symfonin och konsertvertyren Hebriderna. Han spelade även en viktig roll i återupptäckten av Bach.

Tysken Robert Schumanns (1810-1856) musik var mer känslös än Mendelssohns. **Han komponerade viktiga verk för piano**, bland annat en pianokonsert och många solostycken. Hans sånger leder utvecklingen ännu ett steg framåt efter Schubert, med en ökad tonvikt på pianoackompanjemanget. Det kan höras i sångsamlingen "Dichterliebe".

Frédéric Chopin (1810-1849) föddes i Polen, men bodde under sitt yrkesverksamma liv i Paris. Han komponerade nästan bara för piano, bland annat två pianokonsert och en mängd småstycken; etyder, valser, mazurkor och nocturner. **Många kompositörer efter honom har påverkats av hans musik, särskilt rytmiskt och harmoniskt.**

Programmusik

Den nya konstnärsrollen under 1800-talet ledde till ökade kontakter mellan de olika konstarterna. Författare, målare och musiker umgicks och **påverkade varandra**. Utvecklingen av den lyriska sången är ett exempel på detta. Andra kompositörer ville dikta med musik. De skrev texter (program) som skulle läsas separat och som skulle förklara vad de menade med musiken.

Fransmannen Hector Berlioz (1803-1869) beundrade Schumann och fick uppmuntran av honom. **Han skrev utförliga program till flera av sina verk, men när de spelas i dag läses sällan den texten.** Berlioz byggde ut symfoniorkestern och skrev musik för hundratals musiker och sångare. Han mest kända verk är Symphonie Fantastique.

Ungraren Franz Liszt (1811-1886) var sin tids främsta pianovirtuos, innan han gick över till att komponera. Han var inspirerad av Chopin och av Berlioz programmusik, men även av den ungerska folkmusiken. Han komponerade både pianomusik och många storstilade orkesterstycken som han kallade symfoniska dikter.

Wagner och Brahms

Med den tyske kompositören Richard Wagner (1813-1883) nådde den romantiska musiken en höjdpunkt. Han tog över Berlioz utvidgade orkester och Liszts känslöshet. Bland hans verk finns Den flygande holländaren, Tristan och Isolde och den gigantiska operacykeln Nibelungens ring.

Wagners landsman Johannes Brahms (1833-1897) förespråkade den absoluta musiken. Hans inspirationskällor var snarare Beethoven och Schumann. Han komponerade formfulländat i alla genrer (utom opera), kammarmusik, körverk och orkestermusik. Striden stod het mellan förespråkarna för Brahms och Wagner, men den romantiska musiken hade nått sin topp.

Två österrikiska tonsättare får sätta punkt för den romantiska epoken. Anton Bruckner (1824-1896) skrev bland annat nio väldiga symfonier. Även Gustav Mahler (1860-1911) skrev i det stora formatet, men i hans musik finns vissa element som pekar fram mot ett nytt tonspråk.

Klassisk musik del 3

Konkurrens om publiken

Den musik som Mendelsohn och Chopin skrev var fortfarande tämligen lättlyssnad. Men med Wagner och Bruckner började den klassiska musiken att tappa publik. **I Italien däremot skrev bland andra Rossini lättare opera och ur den utvecklades operetten** som ett slags sånglustspel med talade partier och smäktande melodier.

I Paris blev den tyskfödde Jacques Offenbach (1819-1880) mycket populär och i Wien skrev Johann Strauss den yngre (1825-1899) operetter och sina berömda wienervalser. Två andra operettkompositörer var engelsmannen Arthur Sullivan (1842-1900) och ungraren Franz Lehár (1870-1948) som bland annat skrev klassikern Glada änkan. Här kan man också nämna de amerikanska musikalkompositörerna Jerome Kern (1885-1945) och George Gershwin (1898-1937) som också skrev klassisk musik, bland annat operan Porgy and Bess.

Europeisk utblick

I Ryssland uppträdde först på 1800-talet den kompositör som kommit att kallas "den ryska musikens fader", Michail Glinka (1804-1857). Men redan i nästa generation kom ett flertal stora namn: Peter Tjajkovskij (1840-1893), Modest Musorgskij (1839-1881), Nikolai Rimskij-Korsakov och Alexander Skrjabin (1872-1915).

Nationalromantiken bredde ut sig över Europa. Tjeckoslovakien hade Antonin Dvorak (1841-1904) känd för symfonin Från nya världen. Danmark hade Carl Nielsen (1865-1931) och Norge hade Edvard Grieg (1843-1907) känd bland annat för sin musik till Peer Gynt och för en pianokonsert i a moll. I Finland komponerade Jean Sibelius (1865-1957) mäktiga orkesterverk i senromantisk stil långt in på 1900-talet.

Johan Helmich Roman (1694-1758) brukar kallas den **svenska musikens fader**. Hans Drottningholmsmusik spelas fortfarande. Hundra år senare levde Franz Berwald (1796-1868) som komponerade kammarmusik, symfonier och två operor.

Opera; Bizet, Verdi och Puccini

Fransmannen Georges Bizet (1838-1875) debuterade med en operett för Offenbachs teater. Sedan skrev han några operor och lite orkestermusik. Bara tre månader före sin död blev han färdig med en av musikhistoriens mest kända operor Carmen.

I Italien verkade två framstående operakompositörer. Giuseppe Verdi (1813-1901) skapade verk som spelas än i dag, Rigoletto, La Traviata, Maskeradbalen och Aida. Giacomo Puccini (1858-1924) spelas också **över hela världen**, till exempel Bohème, Tosca och Madame Butterfly.


Nya klanger

Den sena romantikens överlastade och allt mer omfångsrika verk skapade en reaktion. Unga kompositörer sökte en enklare och renare musik. Fransmannen Claude Debussy (1862-1918) **åstadkom att avgörande stilbrott**. Hans musik kallas impressionistisk efter en motsvarande konstriktning. Bland hans verk kan nämnas pianostycken bland andra Claire de lune och Den sjunkna katedralen, orkesterverken En fauns eftermiddag och La mer samt operan Pelléas och Mélisande.

Till impressionisterna räknas även fransmännen Erik Satie (1866-1925) och **i viss mån** Maurice Ravel (1875-1937), som är känd för sitt eldiga orkesterstycke Bolero. Även i Ryssland förekom ett musikaliskt nytänkande, **framför allt** hos de tidigare nämnda Musorgskij och Skrjabin. Från Ryssland kom också flera av den nya musikens största namn.

Den stora skandalen i Paris

Vid premiären av baletten Våroffer av den ryske kompositören Igor Stravinskij (1882-1971) i Paris 1913 utspelade sig tumultartade scener. Hälften av publiken skrattade och hälften buade. Bara några enstaka försökte hyscha ned de övriga. Till slut hörde inte dansarna musiken och föreställningen fick avbrytas. Så nyskapande och radikal var musiken.

Stravinskij skrev flera baletter, bland andra Eldfågeln och Petrusjka, liksom kammarmusik, körverk och symfonier. Han anses som en av 1900-talets. 

Béla Bartók

Den ungerska kompositören Béla Bartók (1881-1945) är en annan av 1900-talets största. **Han tillbringade flera år med att uppteckna och spela in ungersk folkmusik. Detta satte spår i hans musik**, bland annat i pianosamlingen Mikrokosmos. **Han tog intryck** både av Stravinskij och Schönberg men gick sin egen väg från det atonala till en mer klassisk stil.

Man kan följa hans utveckling i de sex stråkkvartetterna. Andra verk är operan Riddar Blåskäggs borg och balettsviten Den mirakulösa mandarin. Han tvingades fly undan nazismen till USA där han med svår hemlängtan bodde **till sin död**. Där skapade han några av sina främsta verk, den tredje pianokonserten och Konsert för orkester.

Två ryssar

Den stalinistiska epoken i Sovjetryssland var en svår tid. Somliga flydde till väst, men somliga stannade kvar. Dmitrij Sjostakovitj (1906-1975) klarade balansgången mellan skaparkraft och politisk censur. Han var tvungen att skriva filmmusik och **patriotiska körverk**, men skrev även kammarmusik och orkesterverk, däribland den gripande Leningradsymfonin.

Sergej Prokofjev (1891-1953) bodde länge i väst, men återkom till Sovjet och hamnade i en liknande situation som Sjostakovitj. Han skrev i många genrer. Bland **hans mest kända verk** märks 5:e symfonin, operan Kärleken till de tre apelsinerna, baletten Romeo och Julia och orkesterberättelsen Peter och vargen.